

De kleine heivlinder: vijf voor twaalf

Tekst: Jaap
Bouwman &
Nicolien Peet
De Vlinderstichting

De lijst dagvlinders waarmee het slecht gaat in Nederland lijkt jaarlijks langer te worden. Sommige soorten zijn domweg bestreden zoals het groot geaderd witje, voor andere lijkt simpelweg geen plaats meer in ons steeds 'grijzer' wordende land. Een van de soorten die er in negatieve zin uitspringen is de kleine heivlinder. In 2005 is in opdracht van de provincie Gelderland een project gestart waarbij de huidige verspreiding van de soort in kaart is gebracht en is gekeken wat de kansen zijn voor deze bijzondere soort (Bouwman en Peet, 2005).

Kars Velling

Zuid-Europese kleine heivlinder.

Late zomervlinder

Met zijn hoofdzakelijk grijsbruine kleur is de kleine heivlinder (*Hipparchia statilinus*) niet bepaald de meest kleurrijke vlinder - maar zeker ook niet de minst mooie - van ons land. Alleen op beide voorvleugels bevindt zich een geel omrande oogvlek met daarin een witte stip. De volwassen vlinders zijn te vinden vanaf begin augustus tot eind september met de piek in de laatste drie weken van augustus. De vrouwtjes zetten de eitjes af op dorre grassprietten of ander dor plantenmateriaal (Bink, 1992). De rupsen komen eind september uit en overwinteren. Ze beginnen pas na de winter te groeien en de verpoping vindt plaats in juli aan de voet van een graspol. Hoewel de kleine heivlinder in verschillende delen van Europa voorkomt (zie kaart 1) is er toch iets bijzonders aan de hand met Nederlandse kleine heivlinders. 'Onze' kleine heivlinders zijn duidelijk afwijkend ten opzichte van de kleine heivlinders in bijvoorbeeld zuidelijk Europa. Vergeleken met de Zuid-Europese kleine heivlinders zijn de Nederlandse vlinders aanzienlijk minder contrastrijk en iets kleiner.

Momenteel wordt de Nederlandse kleine heivlinder (nog) niet als een aparte ondersoort beschouwd (Peet en Soerink, 2002).

Stuifzandlandschap

De biotoop van de kleine heivlinder bestaat uit een afwisselend landschap van zandverstuivingen met buntgrasvegetaties en verspreid enkele pollen struikhei en bomen. Eigenlijk is deze biotoop te zien als een overgang waarbij stuifzand langzaam overgaat in bos. Belangrijk binnen deze biotoop is de aanwezigheid van open zand en kleinschalig reliëf (Bink, 1992). In Nederland wordt met name buntgras (*Corynephorus canescens*) gebruikt als waardplant voor de rupsen. Andere plantensoorten die vaak kunnen worden aangetroffen in dezelfde biotoop zijn zandzegge (*Carex*

Kaart 1: Verspreiding van de kleine heivlinder in Europa.

Hipparchia statilinus: time is running out

Monitoring data show a negative trend in the occurrence of *Hipparchia statilinus* in the Netherlands. There has been a decrease of more than 75% in the past five years, with the very real possibility that the species will become extinct. It is common in southern Europe, but is at the north of its range in the Netherlands, where, moreover, habitat is broken up by woodland, roads and urban development. At present, it only occurs on the Veluwe in a few scattered populations. Because of the alarming drop in numbers, a survey of all known sites and potential sites was made in 2005. The decline is probably due to the disappearance of open sand, but with the fragmentation of the habitat, populations are too small to be able to guarantee the survival of *Hipparchia statilinus* in the Netherlands, even if suitable habitat is restored.

Kootwijkerzand: leefgebied van de kleine heivlinder.

arenaria), ruig haarmos (*Polytrichum piliferum*) en verschillende soorten korstmossen. Sinds de Tweede Wereldoorlog is daar nog een nieuwe soort bijgekomen vanuit Noord-Amerika, het grijs kronkelsteeltje of tankmos (*Campylopus introflexus*).

Geïsoleerd in Europa

In het zuiden van Europa is de kleine heivlinder een algemeen voorkomende soort. Deze situatie is heel anders voor het noordelijk deel van het verspreidingsgebied dat zich uitstrekt tot Noordoost-Duitsland en Nederland. Hier is de verspreiding sterk versnipperd waardoor er enorme gaten zitten tussen de verschillende populaties (zie kaart 1). De dichtstbijzijnde populaties vanuit Nederland liggen in Midden-Frankrijk en Noordoost-Duitsland. De laatste waarneming uit België stamt al weer uit 1902 (Maes & van Dyck, 1999). Dit betekent dat Nederlandse kleine heivlinders al meer dan honderd jaar geïsoleerd leven.

De laatste tientallen jaren is het verspreidingsgebied in Nederland dramatisch gekrompen (zie kaart 2). Zo kwam de kleine heivlinder begin vorige eeuw nog voor in het westen van Noord-Brabant en in het noorden van Limburg. Rond 1950 kwam de soort nog voor op de Utrechtse heuvelrug. Dit bleek de laatste locatie van de soort buiten de Veluwe. Sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw is de verspreiding van de kleine heivlinder beperkt tot de zuidelijke helft van de Veluwe. Helaas lopen de aantallen hier ook sterk terug sinds het topjaar 1992.

Kaart 2: De verspreiding van de kleine heivlinder; donkere stippen verspreiding na 1995; donker en rood samen: verspreiding in de periode 1980-1995 en alle stippen bij elkaar is de verspreiding voor 1980.

Monitoring

Momenteel komt de kleine heivlinder nog slechts in vier gebieden op de Veluwe met zekerheid voor:

Lars Soerink

Kleine heivlinders.

- Nationaal Park De Hoge Veluwe
- Planken Wambuis
- Harskampse Zand
- Kootwijkerzand

Veel van de populaties van de kleine heivlinder in Nederland worden gevolgd via het Landelijk Meetnet Vlinders. Hierdoor zijn er trends te berekenen van de kleine heivlinder. Deze trend (Grafiek 1) laat een zeer sterke achteruitgang zien van meer dan 75% in de laatste vijf jaar (Van Swaay en Groenendijk, 2005). Als de huidige trend zich voortzet is het niet ondenkbaar dat de soort rond 2015 uit Nederland is verdwenen.

Onderzoek in 2005

Vorig jaar zijn de bekende vliegplaatsen van de kleine heivlinder onderzocht op het voorkomen van de soort. Deze terreinen werden aangevuld met terreinen die mogelijk geschikt zijn voor de soort maar waar deze tot op heden niet is aangetroffen. Alle terreinen werden ten

minste één keer bezocht in de vliegtijd van de kleine heivlinder. Alle kleine heivlinders werden in kaart gebracht en tevens werd er gekeken naar de geschiktheid van de aanwezige biotoop. Daarnaast werden andere kenmerkende soorten genoteerd die vaak samen met de kleine heivlinder voorkomen. Het gaat hierbij om soorten als heivlinder (*Hipparchia semele*), kommavlinder (*Hesperia comma*) en blauwvleugelsprinkhaan (*Oedipoda caerulescens*).

Resultaten

Bij aanvang van het onderzoek in 2005 waren de verwachtingen al niet zo optimistisch vanwege de negatieve trend die is te zien in de monitoringgegevens. Toch was er wel hoop dat er op een aantal plaatsen nog redelijke aantallen kleine heivlinders konden worden aangetroffen. Deze hoop is helaas ijdel gebleken. Eigenlijk is momenteel alleen de populatie op het Kootwijkerzand van een redelijke omvang (in 2005 werden er maximaal 30 dieren op één dag aangetroffen). In de andere terreinen werden slechts enkele of soms zelf helemaal geen kleine heivlinders meer waargenomen. Na 2005 kan worden gesteld dat de aantallen kleine heivlinders in Nederland tot een dramatisch dieptepunt zijn gedaald.

Oorzaken van de achteruitgang

De achteruitgang van de kleine heivlinder en andere aan stuifzanden gebonden soorten in Nederland is goed te verklaren wanneer de historische topografische kaart (rond 1900) vergeleken wordt met de huidige topografische kaart. Wat met name opvalt is dat de aanwezige stuifzanden en droge heidecomplexen dramatisch zijn ingekrompen (nog slechts 3% resterend) en dat de verschillende gebieden door bossen, steden en wegen van elkaar zijn gescheiden. Als gevolg hiervan is bijvoorbeeld de vroegere grote populatie van de kleine heivlinder op de Veluwe nu opgedeeld in verschillende kleine populaties. De huidige deelgebieden zijn vaak te klein om een duurzame populatie te herbergen. Dit heeft, samen met het steeds verder ineenkrimpen van onze open ruimte als gevolg van bosopslag en versnelde vastlegging van stuifzand door onder andere vermesting, klimaatverandering en een exoot als het grijs kronkelsteeltje, een belangrijke invloed gehad op de achteruitgang van de kleine heivlinder in ons land.

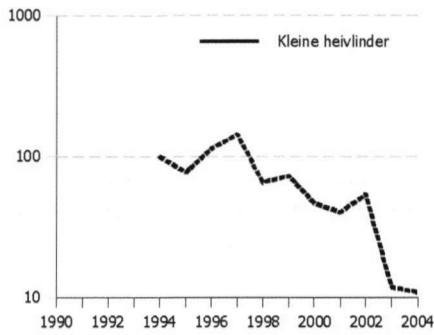
Jaap Bouwman

Heidebeheer bij Kootwijk.

Is er nog hoop?

Deze vraag is moeilijk te beantwoorden. Maar de eerlijkheid gebiedt te zeggen dat de vooruitzichten niet best zijn voor de kleine heivlinder. De afgelopen jaren zijn er weliswaar verschillende projecten uitgevoerd onder andere op het Kootwijkerzand, De Hoge Veluwe en Planken Wambuis om stuifzanden te herstellen, maar het is de vraag of dit nog op tijd is voor de kleine heivlinder. De komende jaren zullen uitwijzen of er in ons steeds voller wordende land nog ruimte is voor een soort als de kleine heivlinder. Of gaat de kleine heivlinder de duinpieper achterna als kenmerkende soort van stuifzanden die uit ons land verdwijnt?

Grafiek 1: Trend van de kleine heilvinder op de monitoringsroutes

Literatuur

- Bink, F.A. (1992). Ecologische atlas van de Dagvlinders van Noordwest-Europa. Schuyt & Co, Haarlem.
- Bouwman, J.H. & Peet, N. (2005). Toestand van de kleine heilvinder en kommavinder in Gelderland. Rapport

- VS2005.046, De Vlinderstichting, Wageningen.
- Faunawerkgroep van de Vereniging "Vrienden van de Hoge Veluwe" (2005). Fauna van De Hoge Veluwe in 2004
- Maes, D & Van Dyck, H. (1999). Dagvlinders van Vlaanderen - ecologie, verspreiding en beheer. Stichting Leefmilieu, Antwerpen.
- Peet, N. & Soerink, L. (2002). Perspectief voor de kleine heilvinder (*Hipparchia statilinus*) in de stuifzandgebieden in Nederland. De Vlinderstichting, Wageningen.
- Van Swaay, C.A.M. & Groenendijk, D. (2005). Vlinders en libellen geteld-jaarverslag 2004 van de Landelijke Meetnetten Vlinders en Libellen. Rapport VS2005.007, De Vlinderstichting, Wageningen.

Een onvergetelijke ontmoeting

Hierbij een mooi plaatje van een libel. Deze beekrombout was pas uitgekomen, net als bijna vijftig anderen. 's Nachts had het geregend, dus zij zaten nog met de druppels op het lichaam en vleugels te wachten totdat de zon hen verder zou opdrogen. Het was een geweldig gezicht, om half acht 's morgens aan de oever van de Ourthe in de Belgische Ardennen. Dus een uniek moment om te fotograferen!

Ans Niemeijer
Tilburg

De afbeelding is auteursrechtelijk beschermd door de afbeeldingmaker. Het is niet toegestaan deze afbeelding te kopiëren of te verspreiden.

